

az emelkedő hangmenetben, csupán 29%-ban érezték emelkedőnek, és 57%-ban lebegőnek minősítették a hanglejtésformát.

5. A hangmenet-felismerést az előforduló alapfrekvencia-csúcsok helye és nagysága mellett az F0-változás foka is nagymértékben befolyásolja. Ezt támasztják alá a hanglejtésminták meredekségimutató-adatai is.

FÖLDI ÉVA

A mátraalji nyelvjárás főbb hangtani és alaktani sajátosságairól

1. Ha Vámosgyörknél vagy Kál-Kápolnánál északra fordul az utazó, hamarosan Heves megye egyik legszebb vidékére, a Mátra aljára érkezik. Így nevezik azt a tájat, ahol a hegyvonulat lassan, fokozatosan beleolvad az Alföld síkjába. A Mátraalj nagyjából a Budapest–Miskolc vasútvonalig terjed. Nyugat felől a Zagyva, keletről pedig a Tarna határolja. Ez a vidék nemcsak néprajzi, hanem nyelvjárási szempontból is Magyarország egyik legérdekesebb része.

A szakirodalom szerint a régió – az északnyugati vagy palóc nyelvjáróterületen belül – a Zagyva–Tarna–Tisza vidéki nyelvjárástípushoz tartozik (I. IMRE SAMU, *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Bp., 1971. 359). Az is tény, hogy a középpalócság déli határa – ha nem is vonalszerűen – közvetlenül a Mátra hegység fölött húzódik (vö. BALASSA JÓZSEF, *A magyar nyelvjárások*. Bp., 1891. 75; KÁLMÁN BÉLA, *Nyelvjárásaink*. Bp., 1966. 80; IMRE SAMU i. m. 349 stb.). BERZE NAGY JÁNOS említi, hogy az itt korábban eléggé elszigetelt életet élő palócság féltőn vigyázott hagyományaira, különösen nyelvére, amelyen a régi zománctól nem egy helyen csillog még valami (BERZE NAGY JÁNOS, *A Heves megyei nyelvjárás*. Bp., 1905. 3). Kutatópontjaim a következők voltak: Gyöngyös, a Mátra vidékének legnagyobb, legforgalmasabb települése; Gyöngyöspüspöki (a falut 1922-ben közigazgatásilag is a városhoz csatolták, nevét ma már csak utca őrzi); Gyöngyössolyos, mivel csaknem egybeépült Gyöngyössel, régóta város környéki községnek számít; végül Gyöngyöspata, amely maga is alig 10 kilométeres körzeten belül helyezkedik el. Valamennyi község Árpád-kori település. Az adatközlés szempontjából számításba vehető őslakosok többsége föld- és szőlőműveléssel, fakitermeléssel és bányászattal foglalkozik.

Dolgozatomban – a terjedelem szabta keretek között – a mátraalji nyelvjárás hang- és alaktani jelenségeit kívánom összegezni. Ha itt nem is adhatok teljes rendszert, a bemutatás talán több lesz, mint pusztán vázlat. A vizsgált nyelvjárás anyanyelvjárásom. A nyelvjárási jelenségekre először 1953-ban, tehát éppen 40 esztendeje figyeltem fel ezen a nyelvterületen.

2. A mátraalji palóc népcsoport etnikai vonásai közül legfigyelemreméltóbb a nyelvjárása. Már bevezetésképpen megállapíthatjuk, hogy a mátrai falvak lakóinak

beszédmódja (különösen Gyöngyöspatái és Gyöngyössolymosé) következetesebben palóc, míg Gyöngyöse (a gyöngyöspüspöki városrész kivételével) és a tőle délre eső területé inkább csak palócossá jellemezhető. (Egyébként ma már valamennyi nyelvjáróterületünkön feltétlenül számolnunk kell a társadalmi rétegződésből következő igen erős nyelvi rétegződéssel.)

H a n g t a n i j e l e n s é g e k. Még a hangtani jellemzés előtt ki kell térnünk azokra a problémákra, amelyek az azonos nyelvjárástípusba való besorolást kérdésessé teszik. IMRE SAMU nyelvjárási tipizálása a már említett kitűnő összegzésében (i. m. 66) elsősorban hangtani alapú. A hangrendszer mellett tekintettel van az egyes fonémák megterhelésére, a hangszínrealizációkra, sőt sok esetben alaktani vonatkozásokra is. Hangsúlyozza, hogy a hangrendszer (fonémarendszer) igen fontos jellemzője egy-egy nyelvjárástípusnak, s véleménye szerint "nem sorolható egy típusba két olyan helyi nyelvjárás, melynek hangrendszere nem azonos". Megállapítása azért is lényeges, mert a szerző a magyar nyelvjárások atlaszának idetartozó anyagát vizsgálván arra a következtetésre jut, hogy Heves megyének ez a része – nyelvjárástani szempontból – rendkívül érdekes, színes és változatos. Főként e "tarkaság" miatt nem mert határozottabb típusjelölésre vállalkozni. Ezért használja "A Zagyva–Tarna–Tisza vidék nyelvjárásai" összefoglaló elnevezést, és ugyancsak a fenti okok miatt sorolja az **á t m e n e t i t í p u s o k** közé. Kár, hogy a nyelvátlasz kutatópontjai között az általam vizsgált helységek közül egyedül csak Gyöngyöspata szerepel (J–5 jelzéssel). Abban is nagyon egyetérthetünk a szerzővel, hogy az ejtésbeli eltérések pontosítása céljából szükség lenne ezen a területen egy sűrűbb hálózatú regionális atlasz elkészítésére.

Az itteni helyi nyelvjárás **h a n g r e n d s z e r e** – ha nem is problémamentes besorolással – a következő képet mutatja:

Rövid magánhangzók: *u, ü, i, o, ö, é, a, e* (8), hosszú magánhangzók: *ú, ű, í, ó, ő, é, á* (7), mássalhangzók: mint a köznyelvben + *ly* (26).

Ami a főbb hangtani sajátosságokat illeti, a nyelvjárás hangrendszerének teljes értékű tagjai mellett hivatkoznunk kell az egyes realizációs változatokra és legalább jelzésszerűen a megterhelésükre is, valamint azokra a hangkapcsolatokra, amelyek ma még léteznek.

Hangtani szempontból a terület nyelvjárására a zárt *ë* általános használata jellemző (*sër, vëdër*). Mellette esetenként előforduló hangeszköz (főként idősebbek és nők nyelvhasználatában) az ajakkerekítés nélküli *ä* (*älmä, kápä*), még ritkább az ajakkerekítéssel képzett *ä* (*bätyäm, csärdäs*), a nyílt hosszú *ë* (*jëg, szël*) és az *ó, ő, é* helyén fellépő záródó kettőshangzó (*jó^u, kő^u, szé^p*). Nem tipikus sajátosság az *t*-zés sem, bár (elsősorban Gyöngyöspatán) a köznyelvi *é* helyén gyakran megjelenik (*legtny, szëgtnystg*). A mássalhangzók közül – ha megterhelése a vizsgált helységekben különböző is – az *ly* jelentkezik fonématöbbletként (*gőlya, ibolya*), ez az *l+i, l+j* kapcsolatokban is előfordul (*alya, pályinka*).

Hangváltások, hangtani törvényszerűségek. A mátrai községekben (amelyek nem tartoznak szorosabban a város kulturális hatókörébe) az *ú, ű* helyén (szóvégen) olykor *ó, ő* jelentkezik (*gyűrő, koszoró*), azaz nyíltabbá

válásnak vagyunk a tanúi, de hangsúlytalan helyzetben megtalálható a zártabbá válás is (*kezedet, magos*). A váltótöví főnevek a második szótagban rendszerint rövid hangzóval fordulnak elő (*fonal, tehen*). Magánhangzó után és mássalhangzó előtt az *l* kiesik (*kúcs, ződ*), egyben pótlónyúlás következik be. Ennek ellentettje – intervokalikus helyzetben – az *l* kettőzése (*tökélletés, vasalló*), de kettőzést figyelhetünk meg a *c, cs, s, sz* esetében is, főként a birtokos személyjeles alakokban (*papuccsa, kakassa, bajússza*). Idősebbek és nők nyelvhasználatában esetenként erős teljes hasonulás tapasztalható – főként az *r+l* és *r+s* hangkapcsolatban (*nyess, pallag*), ugyanakkor viszont a *-val, -vel* rag *v*-je nem hasonul (*botval, késvel*). Feltűnő vonás a *d, l, n, t* palatalizált ejtése elsősorban *i* előtt (*gyinnye, szeretyi*), és ugyancsak sajátos a hangátvetés is (*débën 'bödön', csana 'csalán', tereny 'tenyér'* stb.).

3. A l a k t a n i j e l e n s é g e k. A *t* végű igék használatakor gyakori a felszólító módnak a jelentő módra tett hatása (*lássa, mégint it van; a jövődjüt nem tudhassa sënki*). A jelenség oka bizonyára az, hogy a felszólító alak jóval határozottabb jelentésű, márpedig a beszélő hathatósan akarja kifejezni magát. A kijelentő mód helyetti felszólító mód a kevésbé tudatos köznyelvi beszédben is gyakorta előfordul. Terjesztésében részesek azok is, akik utánzásból vagy gúnyból használják.

A birtokos személyragozásban a többes szám 3. személyű alak nemcsak kettős, hanem sok esetben hármass változatot is mutat (*fésűjök, onokájok, kertyék*). (Ma már természetesen gyakoribb a köznyelvi kettős megoldás.) Ugyancsak sajátos jelenség, hogy az egy szótagú *t* végű igék múlt idejét előhangzó nélkül képezik (*kötte, sütte*). A *fürödni, söpörni* típusú igék múlt ideje pedig így alakul: *fürdöttem, söpröttem*.

A névragozás terén nem sok gondot fordítanak a ragok végső mássalhangzójára, azaz gyakoriak a *-ho, -he, -hő, -bú, -bű, -tú, -tű* típusú megoldások (*asztalho, fijamti*). Különösen érdekes (bár elég ritka) a felső- és túlzófok *let-* alakja (*letjobb, letésletszëbb*). A *-vá, -vé* határozórag – *v* nélküli formában és magas magánhangzós változatban – ma már ugyancsak ritkán jelentkezik (*madaré lett, túróé vá*), pedig az 50-es években még gyakori volt – mint ahogy a felsorolt hangtani és alaktani jelenségek többsége is.

FÜLÖP LAJOS

"Elnevezőke" (-óka, -őke)

Ha lenne ilyen szavunk, hogy "elnevezőke", vajon mit jelentene? Azt hiszem, természetesnek, nyelvszokásaink alapján jól értelmezhetőnek találnánk, ha ez például egy olyan társasjáték neve volna, amelyben az a cél, hogy megfelelő neveket osztogassunk ki különféle kitalált dolgok, lények számára, vagy kitaláljunk neveket ilyen-olyan nevetlen tárgyacskáknak. Ha ez dobozos társasjáték lenne, "Elnevezőke"